

ВИСНОВКИ

Модернізаційні тенденції, які активно проникали із Західної Європи й охопили Габсбурзьку імперію у другій половині XIX – на початку XX ст., зумовили значне суспільно-політичне піднесення у Східній Галичині, яка за результатами першого поділу Польщі 1772 р. увійшла до держави Габсбургів. Історія австрійської Галичини – великий ланцюг світоглядних, культурних, адміністративних і суспільно-політичних змін, трансформацій. Одні з них взаємно накладалися, інші, навпаки, відбувалися в паралельних чи майже паралельних площинах. Формування Галичини 1772 р. було територіальною та ментальною трансформацією. Приєднання нових земель і створення нової провінції означало та зміну меж адміністративної структури Австрійської монархії, і водночас змінило політичне уявлення її еліт.

Доба національно-культурного піднесення у 40-х роках XIX ст., що сколихнула всі народи Австрійської держави, мобілізувала й галицьких українців до активізації політичного та громадського життя. Під час революційних подій 1848–1849 рр. галицькі українці заснували свій перший політичний орган – Головну Руську Раду, яка оголосила про необхідність поділу Галичини за етнічним принципом на Східну та Західну, виступили з вимогами про запровадження демократичних прав і свобод тощо. Виразниками національних інтересів стали духовенство та частина світської інтелігенції, серед яких домінували члени Ставропігійського інституту, єдиної на той час світської інституції. Особливістю діячів, що вели провід у суспільно-політичному житті галицьких українців у 40-х роках XIX ст. була лояльність до австрійського уряду. Декларуючи вірність австрійському уряду, вони натомість очікували від уряду захисту від своїх «домашніх» ворогів – поляків, і визнання народних прав. Підтримка в пореволюційний пе-

ріод австрійським урядом поляків – головних опонентів українців – спричинилася до розвіяння австрофільських настроїв серед старорусинів та призвела до звернення їхніх поглядів на давнього суперника Польщі – Росію. Це значною мірою вело до формування русофільських настроїв у середовищі галицької інтелігенції та антипольських і антиавстрійських настроїв. Русофільство відіграло провідну роль у суспільно-політичному русі галицьких українців до 80-х років XIX ст.

Утворення «русского народу» русофіли виводили з часів Київської Русі. Вони вважали галичан (галицко-руських) частиною малоросійського народу, який, за концепцією русофілів, разом із білорусами та росіянами творив «русский народ». Русофіли визнавали відмінності між українським (малоруським) і російським народами, але як складової («ветви») єдиного «русского народу», відповідно й мову «малоруську» (українську) розглядали як діалект «русскої».

У 60-х роках XIX ст., коли виникла українофільська течія, що заявила про права галичан як складової малоруського народу на самостійне існування, почалося протистояння між обома групами. Радикалізація русофільського руху, намагання запровадити російську мову, пропаганда православ'я робили його непопулярним і призводили до втрати впливів серед галицьких українців.

Усю другу половину XIX ст. русофіли робили спроби порозуміння з українофілами, з огляду на усвідомлення необхідності цього для майбутнього. Однак не хотіли поступитися ідеологічними переконаннями, а як старша консервативна течія сподівалися, що згодом «молоді» (українофіли) зможуть прийняти їхні позиції, оскільки не розуміли, що ті зробили свій вибір на користь модерної української нації.

Початок XX ст., яке відзначалося поширенням ідей радикалізму та соціалізму, що ними зазвичай захоплювалося молодше покоління, призвело до розколу русофільства. Залишаючись вірними своїм переконанням, русофіли все ж шукали згоди з українофілами, визнаючи спільну належність до одного народу (малоруського, несамотійного політично й культурно, але із

правом на власний розвиток, а в майбутньому – на злуку з єдиним «русским народом»). Проте всі спроби порозумітися були зведені нанівець, чому сприяла й підтримка русофільства урядом і польським елементом із метою розколу українського руху.

Підтримка русофілами російської влади в роки Першої світової війни ще більше послабила позиції серед українського народу. Не сприймаючи нових віянь часу, русофільські діячі не могли прийняти модерної моделі націотворення і, на відміну від українофілів, втрачали впливи в суспільно-політичному русі. Радикалізація течії, що виявилася від заяв про культурну єдність із «русским народом» до політичного приєднання Східної Галичини до Росії, відіграла негативну роль в українському національному русі. Домінантні позиції перейшли до українофілів.

Першою серед українських партій на території Галичини зокрема та України загалом на політичну арену 1890 р. вийшла Русько-українська радикальна партія (РУРП). До Першої світової війни в РУРП послідовно наголошували на пріоритеті соціального над національним та еволюціонували від вимог подальшого розширення автономії Галичини до гасел про створення незалежної України на просторі «від Сяну по Кавказ» для передовсім найповнішої економічної реалізації українського народу і в Галичині, і в Наддніпрянщині.

Водночас Українська соціал-демократична партія (УСДП) Галичини й Буковини, яка постала на базі соціал-демократичного крила РУРП у вересні 1899 р. як автономна секція Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), первісно стояла на позиціях її Гайнфельдської програми 1889 р., що передбачала використання всіх можливих засобів (преси, зборів, об'єднань, формування громадської думки) для поширення ідей соціалізму й насамперед боротьбу за загальне виборче право, відстоювала впровадження справедливого робітничого законодавства, скорочення тривалості робочого дня, заборони дитячої праці, обов'язкового світського початкового навчання, безкоштовної середньої та вищої освіти, відокремлення Церкви від держави, заміни постійної армії загальним озброєн-

ням народу тощо. Водночас, вважаючи національне визволення частиною загальної соціалістичної боротьби, представники УСДП наголошували й на важливості національного питання, хоч при цьому виступали «ворогами шовінізму» та підтримували дружній до всіх соціалістичних сил інтернаціоналізм.

У середовищі Української національно-демократичної партії (УНДП), заснованої у грудні 1899 р., головною стратегічною політичною метою вважали досягнення національно-політичної, економічної (господарської) і культурної самостійності й об'єднання всіх українських земель в одну самостійну Українську державу, а першим кроком до майбутнього всеукраїнського об'єднання – створення в межах Австрійської держави на території, заселеній українцями, окремої провінції із широкою національною автономією в законодавстві й адміністрації. Проте аж до Першої світової війни лідери партії не мали чіткого усвідомлення того, як українцям дієво досягнути утворення національної автономії, а згодом – самостійності та єдності в умовах існування в різних державах.

Тоді ж представники християнсько-суспільного руху, у межах якого впродовж 1896–1914 рр. послідовно інституційно постали Католицький русько-народний союз (КРНС) (1896), «Руська громада» (1901) та Християнсько-суспільний союз (ХСС) (1911), підтримували більшість вимог інших українських партій, насамперед УНДП щодо запровадження виборчої реформи, відкриття українського університету у Львові, поділу Галичини на українську й польську частини, протидії русофілам, але особливо акцентували на справі розвитку національного та суспільно-громадського життя галицького українства на християнській основі. Однак жодне із вказаних християнсько-суспільних товариств не змогло перетворитися на чисельну партію, а з початком Першої світової війни останній їхній репрезентант – ХСС – фактично припинив діяльність.

Контакти галичан із наддніпрянськими українцями активізували народовський рух. Наддніпрянсько-галицькі відносини, попри цензурні перешкоди, в умовах політизації українського національного руху в кінці XIX – на початку XX ст. активізувалися

в різних формах: листування, публікації в галицькій періодиці праць наддніпрянських авторів, а також через наукову співпрацю, особисті періодичні візити наддніпрянських діячів у Галичину, діяльність політичних емігрантів із підросійської України у краї, спільне відзначення ювілеїв видатних українських діячів тощо. Однак взаємовідносини українських діячів не набули масовості як через об'єктивні причини (зокрема відмінність політичної культури, вузький прошарок національно свідомої інтелігенції як провідної верстви суспільства, особливо в Росії, урядові переслідування, брак коштів тощо), так і суб'єктивні.

Стрімкі трансформаційні процеси, продиктовані розгортанням національного руху, загостренням соціального питання, посиленням впливу нових політичних і суспільних ідеологій, рухів та гасел, активізували і ГКЦ, яка в цих умовах мусила сама для себе відшукати загальну позицію верстви та стратегію дій, щоби скеровувати розвиток суспільного життя на християнських засадах. Греко-католицьке духовенство органічно сприймало заклики Апостольського престолу та свого єпископату щодо суспільної діяльності клиру як його обов'язку. Священники на той час уже мали тривалу традицію суспільно-політичної діяльності й були глибоко інкорпоровані в неї. Посилення лівих сил, які відкидали християнські цінності як основи організації життя суспільства, тільки додавало мотивації для такої праці, що почала трактуватися вже не так як національний, а насамперед як душпастирський обов'язок кожного священника. Існувало чітке усвідомлення, що тільки поєднання якісної душпастирської та громадської опіки дасть змогу клирові зберігати авторитет Церкви в суспільстві, довіру до неї та віру загалом. Відтак священники ставали активними й доволі ефективними учасниками господарсько-економічного, просвітницького, культурного, політичного життя українців. Водночас значною проблемою для духовенства був поділ на симпатиків українофільської та русофільської течій. Протиріччя між цими візіями національного розвитку українців зростали, і на початку ХХ ст. стали непримиримими. Учасниками взаємних звинувачень і протистояння ставали й священники, що призводило

до неприпустимих для священничої верстви настроїв і моделей поведінки. Це спонукало греко-католицький єпископат наполегливо закликати підвладний клир до єднання, налагодження співпраці та керуватися в суспільно-політичній діяльності чітким і єдино прийнятним для них правилом – головним пріоритетом мають ставати християнські, а не національні ідеали. Такі ж принципи Церква послідовно демонструвала і в комунікації зі світськими політичними середовищами. Проте в зануреному в національну боротьбу українському суспільстві та серед частини самого духовенства такі гасла спричиняли непорозуміння, сприймалися як вияв слабкості й відступництва від боротьби за національні права українців.

У другій половині XIX – на початку XX ст. важливу роль у суспільно-політичному житті Галичини відіграє молодь. В умовах активізації українського національного руху вона виступає рушійною силою боротьби. Завдяки специфічним особистісним характеристикам, як-от: соціальна мобільність, становлення самосвідомості, формування національної і соціальної ідентичності, відкритість до нового, прагнення змін, молодь перетворюється на потужну соціальну силу, яка активно впливає на громадське життя краю.

Протягом зазначеного періоду відбувається як організаційне становлення молодіжного руху, так і його ідейна еволюція. Ще з 60-х років XIX ст. студентство створює організації для репрезентації власних інтересів і боротьби за соціальні права. У наступні десятиліття молодіжний рух характеризувався складними процесами спеціалізації, диференціації та консолідації. Студентські організації пройшли своєрідну трансформацію від суто станових (які репрезентували інтереси однієї соціальної групи) до загальнонаціональних. Упродовж останнього двадцятиліття XIX ст. вони стають справжніми осередками соціального, політичного й культурного життя молоді. Деякі організації видавала власні часописи, які не лише відображали різні проблеми та аспекти студентського життя, а й були своєрідною трибуною для репрезентації соціальних і політичних вимог. Попри ідеологічні розбіжності, академічні товариства

обстоювали одну й ту ж мету – всебічний захист інтересів і реалізацію прав українського студентства. Організаційні трансформації всередині молодіжного руху завершилися створенням Українського студентського союзу – об'єднання, що мало на меті згуртувати у своїх лавах для спільної боротьби українську молодь з усіх навчальних закладів імперії.

Водночас наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулася ідейна еволюція молоді. Якщо спершу представники цієї соціальної групи поділяли погляди двох панівних політичних течій – народовців і русофілів, відтак у своїй діяльності дублювали стратегії, запропоновані старшими діячами, то з часом у молодіжному середовищі формується власне бачення основних векторів національного руху. Поступово значна частина молоді відходить від народовської і русофільської ідеологій, утверджується на платформі радикальних ідей. Радикальне студентство критикує починання і стратегію діячів старшого покоління як ліберальні й обмежені, негативно сприймає спробу польсько-українського порозуміння 1890–1894 рр. і зрештою опиняється в опозиції до інших політичних течій. Однак саме радикальна молодь спромоглася першою створити в Галичині політичну партію – РУРП, більшість членів якої становили учасники «Академічного братства». У другій половині 1890-х років молодь звільняється від ідеологічного впливу старших, а студентський рух набуває самостійності. Наприкінці XIX – на початку XX ст., попри негативні тенденції суспільно-політичного життя (боротьба різних політичних течій за вплив на населення, наявність ідейних розходжень між ними, несформованість української еліти), зростає рівень політичної свідомості в академічному середовищі, і саме молодь стає носієм ідеї самостійності Української держави як кінцевої мети національного руху. Студентство проходить складну ідейну еволюцію від русофільства, українофільства до формулювання української національної ідеї, яка з часом охопила всі прошарки суспільства.

Одночасно молодь намагається репрезентувати себе й у практичній площині, публічно відстоюючи своїх, а також

законодавчо гарантовані, соціальні й національні права. Одним зі способів вирішення нагальних проблем студентського життя стають академічні віча. Спершу нечисельні, з дуже поміркованими вимогами, поступово вони перетворюються на велелюдні заходи під гаслами консолідації української молоді, активізації боротьби за створення українського університету у Львові тощо. Вимога національної вищої школи, ініційована студентством, поступово мобілізувала всі прошарки суспільства: від інтелігенції до селянства. Дві ідеї, сформульовані в молодіжному середовищі, – боротьба за національний університет і політична самостійність – стали головними гаслами українського національного руху напередодні Першої світової війни.

Упродовж усього австрійського періоду образ Галичини у свідомості її жителів і жителів Східної Європи поступово змінювався. Трансформувалася й матеріальна цивілізація галицьких міст, зокрема зовнішній вигляд столиці краю – Львова: уявлення про місто, його оборону, планування, комфорт жителів. Утворення 1772 р. Галичини й Володимирії змінило ставлення до писемної культури та культурної пам'яті давнішого часу. Львів став центром нової провінції, звідси на околиці іррадіювала книжково-писемна культура, література й лектура. Ця література, як культура загалом, секуляризувалася, зростала її політична та національно-ідентифікаційна роль, і сприяла політичній диференціації руського руху, зокрема виокремленню його українофільської частини. Також у XIX ст. перед українсько інтелігенцією краю постало питання графічної форми письма як етнонаціонального та конфесійного ідентифікатора. Писемна Галичина, зокрема Галичина українська, стала територією дискусій між реформаторами, модернізаторами і традиціоналістами, прихильниками кириличної спадщини й латинізації культури, прихильниками різних способів і видів трансформування національної, мовної, політичної ідентичності; територією, у якій через писемну культуру, літературу розповсюджувалися зафіксовані культурною пам'яттю свої та в яку експортувалися «чужі» зовнішні міфи, уявлення,

стереотипи, ідеї. Всі ці віртуальні імпульси книжності, зрештою, підштовхували до трансформації суспільної свідомості, а вона – до трансформацій реальної Галичини, які завершилися подіями 1918 р. і дали поштовх до наступних політичних, адміністративних, культурних змін.

Просвіта народу належала до актуальних тем, які публічно обговорювали галицькі русини у другій половині XIX ст. і пізніше; у 50–60-х роках XIX ст. її переважно пов'язували з початковою освітою, виданням літератури руською мовою та релігійно-моральним вихованням простолюду. Ідея просвіти народу була запозичена галицькими русинами ззовні, проте у процесі обговорення та реалізації у специфічних умовах Східної Галичини середини XIX ст. вона набула особливих рис, акцентів і пріоритетів. Народну просвіту вважали важливим чинником розвитку руського (галицько-руського) народу. Її реалізація мала би відбуватися через ліквідацію неграмотності, розвиток літератури руською мовою і поширення нових знань, спрямованих на підвищення рівня суспільної моралі й ефективності господарської діяльності. Для інтелігенції в межах просвітницької програми мали бути підготовлені публікації на історичну тематику.

У 1850-х роках особливими рисами просвіти народу для галицьких русинів була визначальна роль Церкви й духовенства, акцент на розвитку моральності простолюду, увага до створення нових початкових шкіл, бажання займатися народною просвітою без значних змін у соціальних та економічних відносинах; у 1860-х роках з'явилася низка новацій, особливо зі середини десятиліття: помітний наголос на взаємозв'язку просвіти та добробуту народу, поява поняття політичної просвіти народу, переосмислення ролі початкових шкіл і вчителів, заснування окремих часописів для народу та вихід на сцену альтернативної версії просвіти від галицьких українофілів. Еволюція у процесі сприйняття, осмислення та реалізації ідеї просвіти народу пришвидшилася наприкінці десятиліття – після запровадження автономії коронного краю Галичини і Лодомерії. Водночас руська інтелігенція вважала просвіту народу тривалим процесом, відповідно у пла-

нах просвітницької роботи не було чітких часових меж, а запровадження новачій не передбачало швидких результатів.

Упродовж XIX ст. уявлення про Галичину серед інтелектуальних кіл Наддніпрянщини формувалися на основі праць з української минувшини («Історія Русовъ, или Малой Россіи» («Історія Русів»), «История Малой России» Д. Бантиш-Каменського, «История Малороссии» М. Маркевича), у яких Галицькі землі постають невід'ємною частиною руського з апеляцією до традиції Русі. Про це збереглася відповідна історична пам'ять серед населення і впродовж наступних століть, навіть коли ці терени опинилися спершу у складі Королівства Польського, а потім – Речі Посполитої.

Першими політичні інтенції щодо галицького простору з Наддніпрянщини висловили представники Києво-Мефодіївського братства, які у проекті конституції, декларованої членами братства майбутньої слов'янської декларації, розглядали Галичину невід'ємною частиною загальноукраїнського простору, та відзначали, що галичани і етнічно, і культурно є складовою «південноруського народу», яким в умовах перманентного протистояння з поляками, німцями й угорцями навіть у XIX ст. вдалося зберегти свою історичну самоназву русинів.

У контексті заборон уживання українського друкованого слова в Російській імперії після появи Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. наддніпрянські інтелектуали почали розглядати Галичину як майданчик, на який могли би скерувати свої матеріальні та творчі ресурси діячі з Наддніпрянщини, водночас підтримавши галицьку українську інтелігенцію, щоб разом перетворити цей край на плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку. На рубежі 1860–1870-х років таку ідею по обидва боки російсько-австрійського кордону пропагував Пантелеймон Куліш, упродовж 1870-х років – Михайло Драгоманов, у 1880-х роках – Володимир Антонович, а на рубежі XIX–XX ст. – Михайло Грушевський.

Українці Галичини впродовж перебування у складі Австрійської держави (1772–1918) поряд з іншими європейськими народами зазнали модернізаційних впливів, які ознаменувалися

Висновки

становленням громадянських суспільств. Український суспільно-політичний рух пройшов еволюцію від культурно-просвітнього до політичного етапу національного відродження, формування політичної та інституційної структури суспільства на підставі вимог нового часу.